

Dr Andrzej Puliński

Niepaństwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Białymstoku

**KONSPIRACJA UCZNIOWSKA W POLSCE
JAKO REAKCJA NA ZMIANY
SPOŁECZNO-POLITYCZNE W OKRESIE
TZW. OFENSYWY IDEOLOGICZNEJ
W OŚWIACIE PO 1948 R.
CZEŚĆ II. LATA 1948 – 1956**

Streszczenie

W latach 1944-1956 na terenie Polski prowadziły działalność konspiracyjne antykomunistyczne organizacje zakładane przez młodzież. Ich liczba w latach 1944-1948 nie była duża, natomiast po 1948 r., kiedy to władze komunistyczne zdobyły w kraju pełnię władzy przybrała na sile. Łącznie w okresie 1944-1956 powstało ich w Polsce 972 i skupiały one blisko 11 tys. członków. Ten fakt wiąże się bezpośrednio z zainicjowaną i przeprowadzaną w następnych latach, tzw. ofensywą ideologiczną obejmującą wszystkie obszary i instytucje życia społecznego, w tym oświatę.

Słowa kluczowe: młodzież, konspiracja, antykomunizm, ideologia, oświata.

**STUDENTS CONSPIRACY IN POLAND
A RESPONSE TO THE SOCIO-POLITICAL CHANGES
IN THE PERIOD OF THE SO-CALLED IDEOLOGICAL OFFENSIVE
IN THE EDUCATION SYSTEM AFTER 1948.
VOL. II. YEARS 1948 – 1956**

Abstract

Between the years 1944-1956 the anti-communist underground activities were set up by youth organizations in Poland. Their number in the years 1944-1948 was not large, but when the communist

authorities in Poland after 1948 gained full power, it became intensified. In total, during the period 1944-1956, 972 organizations came into being and they gathered almost 11 thousand of members in Poland. This fact is directly connected with so-called ideological offensive covering all areas of social life and institutions, including education in the following years.

Keywords: youth, conspiracy, anti-communism, ideology, education.

Jakościowa zmiana w Polskiej oświacie nastąpiła po powtórnym przejęciu resortu przez działaczy PPR. W tym czasie utworzono nowy aparat oświatowy tej partii. Pod przewodnictwem Mariana Spychalskiego powstał Wydział Oświaty i Kultury i równoległe Komisja Oświaty i Kultury¹. Rozpoczęła ona swoją działalność w dniu 27 lutego 1947 roku i od razu zobowiązała Kolegium Partyjne przy Ministerstwie Oświaty do skonstruowania projektu rezolucji oświatowej. W partyjnych gronach uważano, że aby zapanować nad oświatą należy za pomocą specjalnie do tego powołanych komisji dokonać przeglądu kadr pedagogicznych w celu usunięcia ze stanowisk kierowniczych ludzi o „obcym obliczu politycznym” („elementy reakcyjne”) i zastąpić ich („wciągnąć na stanowiska”) młodymi nauczycielami o właściwym obliczu ideowym. Ta swoista selekcja miała odbywać się na specjalnie zorganizowanych kursach ideowo-politycznych. Szczególną rolę przypisano kursom z zakresu Nauki i Wiedzy o Polsce i Świecie Współczesnym, na których wytypowane kadry miały zdobywać i pogłębiać wiedzę z obszaru ideologiczno politycznego. Nauczycielom tego przedmiotu wyznaczono również szczególną rolę w aparacie oświatowym wysuwając zalecenie, by umieszczać ich na stanowiskach zastępców dyrektorów szkół do spraw społeczno-wychowawczych, podnosząc w ten sposób ich rolę i znaczenie w środowisku szkolnym. Zamierzano powołać także „Wydział Doskonalenia Kadr Pedagogicznych przy Ministerstwie Oświaty, który miałby swoje odpowiedniki w strukturach tere-

¹ Cz. Lewandowski, *Kierunki tak zwanej ofensywy ideologicznej w polskiej oświacie, nauce i szkołach wyższych w latach 1944-1948*, Wrocław 1993, s. 13-15.

nowych oświaty, czyniąc je odpowiedzialnymi za koordynowanie akcji szkolenia ideologicznego nauczycieli”².

Rezolucja ta otrzymała swój ostateczny kształt w kwietniu 1947 r. Biuro Polityczne PPR zalecało w niej, aby „podjąć ofensywę ideologiczną wśród nauczycielstwa przeciw wrogiej ideologii, jego izolacji i negacji, wciągnięcie do ofensywy ideologicznej wszystkich członków partii, wszystkich członków innych partii bloku i uczciwych demokratów bezpartyjnych przez stałą współpracę w komisjach porozumiewawczych”³.

W pierwszej kolejności postanowiono dokonać głębokich zmian we władzach oświatowych. Objęły one przede wszystkim członków PSL. Spośród 15 osób stanowiących ściśle grono kierownicze Ministerstwa we wrześniu 1947 roku, przynależnością do PPR legitymowało się 7 osób, 3 osoby należały do PPS, po jednej do SD i SL, 3 osoby były bezpartyjne. Odwołani zostali wszyscy (5 osób) kuratorzy, będący członkami PSL. Na stanowiskach inspektorów i podinspektorów szkolnych dokonano 375 zmian⁴. Planowano również wymianę kierowników szkół powszechnych i średnich.

PPR na miejsce usuniętych osób wprowadzała swoich ludzi, obdarzonych pełnym zaufaniem aparatu partii. Byli to w większości wypadków młodzi nauczyciele lub urzędnicy niższego szczebla. Podstawową przesłanką, którą kierowano się w ocenie przydatności nowego kandydata na stanowisko w oświacie było jego oblicze ideowopolityczne i jego dyspozycyjność

Przeprowadzana w ten sposób „demokratyzacja oświaty” napotkała początkowo sprzeciw działaczy partyjnych, wysokiego szczebla, wśród których byli m. in. Władysław Sokorski czy Jerzy Borejsza. Uważali oni, że sprawy kadrowe i personalne nie są w tym czasie najważniejsze. Skłaniali się w kierunku koncepcji, wychodzącej z założenia, że podstawowym celem przemian w oświacie jest stworzenie klarownego programu ideologicznego dającego wykładnię zadań stojących przed reformą, a także or-

² AAN, zesp. PPR, Oddział VI, sygn. 295/V, k. 3, s. 45-46. Projekt rezolucji oświatowej przygotowanej przez Komisję Oświatowo-Kulturalną w dn. 27 II 1947 roku.

³ *Historia wychowania. Wiek XX*, J. Miąso (red.), Warszawa 1984, s. 333.

⁴ S. Mauersberg, *Reforma szkolnictwa w Polsce w latach 1944-1948*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1974, s. 182.

ganizacji procesu kształcenia i wychowania. Koncepcja ta nie została zaakceptowana przez władze partii. Zwyciężył pierwotny projekt, którego sedno można zawrzeć w stwierdzeniu, że „kadry decydują o wszystkim”. W tym celu powołano trzyosobowe, tzw. komisje wyciągania kadr, potocznie nazywane „trójkami”⁵. Posiadały one duże prerogatywy w wielu obszarach działania. Członkowie komisji mogli usuwać niewygodnych urzędników administracji szkolnej, decydować o możliwości wykonywania zawodu przez nauczyciela, zawieszać dyrektorów, inspektorów oświaty w czynnościach służbowych, a także pozbawiać ich funkcji i mianować na tak stworzone wakaty przedstawicieli obozu rządzącego.

„Trójki”, według Czesława Lewandowskiego, mogły również w praktyce, bez żadnych ograniczeń korzystać z zasobów poszczególnych WUBP, a także wszystkich innych instytucji państwowych w wyszukiwaniu materiałów obciążających mogących w efekcie stanowić podstawę do zwolnienia konkretnej osoby⁶. Wojewódzkie i powiatowe Urzędy Bezpieczeństwa na terenie całego kraju pilnie obserwowały środowisko nauczycielskie, a także pozostałych pracowników administracji oświatowej. Z obserwacji i wynikających z nich działań szefowie poszczególnych WUBP składali periodyczne sprawozdania, zawierające opisy poszczególnych przypadków nauczycieli, których postawa była niezgodna z obowiązującymi już w tym czasie wytycznymi polityczno-ideologicznymi w oświacie. W momencie wykrycia takiego przypadku, polegającego np. na wypowiedzi skierowanej „przeciwko władzy komunistycznej lub sojuszowi ze Związkiem Radzieckim”, wypowiedź taka podlegała analizie, a osoba wypowiadająca się poddawana była inwigilacji w celu zebrania materiału obciążającego, który to w efekcie miał na celu „eliminowanie nieodpowiednich osób z zawodu nauczycielskiego”⁷.

⁵ „Trójki” zostały powołane w czternastu wojewódzkich kuratoriach oświaty. Miały się one według założeń składać z: delegata Ministerstwa Oświaty i dwóch członków oświatowych władz wojewódzkich. W praktyce, jednym z nich był zawsze pracownik komitetu PPR działającego na danym terenie; Cz. Lewandowski, *Kierunki...*, op. cit., s. 84-85.

⁶ Cz. Lewandowski, *Kierunki...*, op. cit., s. 85-86.

⁷ IPN Bi, sygn. 084/6, k.6. Sprawozdanie miesięczne Szefa WUBP w Olsztynie do Obywatela Ministra Bezpieczeństwa Publicznego za rok 1950.

W ten sposób jesienią 1947 r. doprowadzono do znacznego wzrostu upartyjnienia we wszystkich grupach pracowników zarządzających oświatą. Wśród dyrektorów szkół i inspektorów szkolnych członkowie PPR zajmowali 25% stanowisk, zaś odsetek członków tej partii wśród osób zajmujących się sprawami kadrowymi wzrósł do 48%. Było to oczywiście związane z tym, iż kierownicy i naczelnicy wydziałów personalnych kuratoriów wojewódzkich w procesie zmian odgrywali kluczową rolę⁸.

Na tle doboru personalnego „trójek” i zasad ich działania w wielu przypadkach dochodziło do sporów z głównym koalicjantem, jakim była PPS. Działacze terenowi tej partii alarmowali, że PPR za wszelką cenę próbowała usadowić na stanowiskach oświatowych swoich przedstawicieli wykorzystując do tego procedurę działania „trójek”. Podkreślano w doniesieniach, że nie było to zgodne z zawartymi wcześniej umowami koalicyjnymi⁹.

Nauczyciele obserwując tego typu zmiany, które doprowadzały do pozbywania się ludzi o wysokim autorytecie pedagogicznym z zawodu, czuli się bezradni i zagubieni. Wielu z nich dochodziło do wniosku, że niezmiernie ważne do tej pory kompetencje zawodowe nie będą już stanowiły decydującego kryterium określającego przydatność do zawodu nauczyciela lub pełnienia funkcji w administracji oświatowej. Niektórzy dochodzili do wniosku, że w jakiś sposób należy zabezpieczyć się przed nie do końca określonymi zmianami. Takim zabezpieczeniem wydawał się akces do jednej z koalicyjnych partii bloku rządzącego¹⁰.

W tym czasie przyrost liczby nauczycieli będących jednocześnie członkami PPR nie był zbyt duży, jednak robiła wrażenie dynamika tego przyrostu. W sprawozdaniach Wydziału Personalnego Ministerstwa Oświaty stwierdza się, że na początku 1947 roku członkami partii było około 1300 nauczycieli i pracowników

⁸ Cz. Lewandowski, *Kierunki...*, op. cit., s. 88.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Czesław Lewandowski odwołując się do zapisów zawartych w sprawozdaniach z posiedzeń Centralnej Sekcji Nauczycielskiej PPS z początków 1947 roku przytoczył interesujący *casus* dziesięciu bezpartyjnych nauczycieli, którzy kierowani obawą o swoje przyszłe losy w zawodzie, podjęli decyzje o swoim „dobrowolnym” upolitycznieniu lub – co może bardziej adekwatne – o upartyjnieniu. Postanowili oni, że pięciu z nich wstąpi do PPR, a pozostałych pięciu do PPS. W ten sposób mieli się nawzajem w przyszłości asekurować. Idem, s. 90-91.

oświaty. W połowie tego roku ich liczba wzrosła do 5500, a w roku szkolnym 1948/49 w oświacie zatrudnionych było już 8612 członków PPR¹¹.

Zdecydowanie najszybciej „upartyjnienie” nauczycieli następowało w gronie młodych nauczycieli, którzy pochodzili głównie z małych miasteczek i wsi. Traktowali oni wykonywanie zawodu nauczyciela jako awans w hierarchii społecznej. W ich przypadku przynależność do partii rządzącej miała więc także pomóc w karierze zawodowej.

Mimo, że do PPR w skali kraju należało około 2% nauczycieli, proporcje w poszczególnych województwach różniły się od siebie w sposób znaczący. Z analizy przeprowadzonej przez Czesława Lewandowskiego wynika, iż tam gdzie odsetek nauczycieli bez kwalifikacji był najwyższy (Ziemie Odzyskane), tam także był duży wskaźnik upartyjnienia w oświacie. Byli to nauczyciele młodzi, stanowiący grupę „szczerze wierzącą w hasła budowy ludowego państwa robotników i chłopów”¹². Na kolejną zależność w stopniu upartyjnienia nauczycieli zwraca uwagę Ferdynand Mielczarek. Najmniej nauczycieli PPR-owców pracowało na terenach, na których szczególną aktywność przejawiały zbrojne organizacje podziemne¹³.

Wprowadzenie nowych, oddanych partii kadr nauczycielskich stanowiło pierwszy krok na drodze do podporządkowania szkoły partii komunistycznej.

Kolejnym działaniem było wprowadzenie szkolenia ideologicznego mającego odbywać się drogą doskonalenia zawodowego¹⁴. Jego celem była ideologizacja i upolitycznienie nauczycieli. Na poziomie ideologicznym oznaczało to konieczność przyswojenia zasad filozofii marksistowskiej. Na płaszczyźnie politycznej chodziło o podporządkowanie się nadrzędnej roli partii komunistycznej i bezkrytyczne przenoszenie do polskiej szkoły „osiągnięć” radzieckiej pedagogiki, kultury i nauki.

¹¹ AAN, Oddział VI, sygn. 295/XXI, s. 57. Sprawozdanie Wydziału Personalnego z 28 IX 1948 roku.

¹² Cz. Lewandowski, op. cit., s. 92.

¹³ F. Mielczarek, *Ideologiczno-polityczna indoktrynacja nauczycieli w Polsce w latach 1945-1956*, Opole 1997, s. 66.

¹⁴ Ź. Kormanowa, *Programy nauczania i zagadnienia podręcznika*, „Nowa Szkoła” 1947/48, nr 2/3, s. 89.

W tym celu w kwietniu 1947 roku utworzono w Ministerstwie Oświaty Wydział Doskonalenia Kadr. Rok później sieć regionalnych ośrodków doskonalenia kadr objęła cały kraj. Prowadzący ośrodek centralny znajdował się w Otwocku¹⁵. Partia zalecała, aby w kursach doskonalenia uczestniczyły „najbardziej wartościowe jednostki”. W programach kursów dominowały zagadnienia materializmu dialektycznego i historycznego, historia ruchu robotniczego, nauka o Polsce współczesnej, ekonomia polityczna i zagadnienia organizacyjne PPR¹⁶.

Oba te zabiegi, a więc wymiana kadr oświatowych i przeszkolenie polityczne, miały na celu doprowadzenie do takich zmian, aby możliwym stało się upolitycznienie szkoły. Władze bowiem dążyły do wprowadzenia w życie, także na gruncie oświaty, klasowej koncepcji państwa. Rola szkolnictwa była w tej walce określona i bardzo ważna. Wyrażały ją słowa Zygmunta Mysłakowskiego, który twierdził, że „w społeczeństwie klasowym interesy klasy panującej decydują o głównych czynnikach wychowania i organizacji szkół, przygotowaniu nauczycieli, typie podręczników, programie nauczania, częściowo nawet o teorii wychowania”¹⁷.

Jednocześnie nauczycielom i wychowawcom wyznaczono ograniczoną rolę „techniczną” w przekazywaniu wiedzy. Zanegowano autonomię szkoły i szerzej procesów oświatowych. Umieszczono je w szerokim kontekście politycznym i ekonomicznym. Uznano, że nauczyciel nie może być apolityczny, przez co proces wychowawczy i szkoła muszą brać czynny udział w życiu politycznym państwa¹⁸.

Ważnym obszarem zainteresowania władz stała się kwestia podręczników szkolnych. Uważały one, że treści podręczników nie nadążały za tempem życia, nie zauważały doniosłych przemian społecznych i ponadto zawierały błędy i anachronizmy. Przekazywały więc młodzieży fałszywy obraz rzeczywistości, po-

¹⁵ Dz. Urz. Min. Ośw., 1948, Nr 12, poz. 221. Zarządzenie Ministerstwa Oświaty w sprawie utworzenia Centralnego Ośrodka Doskonalenia Kadr Pedagogicznych w Otwocku z 21 X 1948 roku.

¹⁶ Cz. Lewandowski, *Kierunki...*, op. cit., s. 95.

¹⁷ Z. Mysłakowski, *Spór kompetencyjny o wychowanie*, „Nowa Szkoła” 1947/48, nr 5/6, s. 17.

¹⁸ Cz. Lewandowski, *Kierunki...*, op. cit., s. 107.

mijały ważne aspekty życia państwa, nie odpowiadały treścią i formą potrzebom demokracji ludowej¹⁹. Innym posunięciem w ramach ofensywy ideologicznej było nadanie olbrzymiego znaczenia przedmiotowi: „Nauka o Polsce i świecie współczesnym”²⁰. Przedmiot ten miał za zadanie ukazywać z nowej perspektywy proces historyczny i wydarzenia międzynarodowe²¹.

Bardzo często do zakresu działalności Okręgowych Ośrodków Dydaktycznych Historii włączano także szkolenia z zakresu Nauki o Polsce i świecie współczesnym, tworząc w ten sposób dosyć prężne organizacje oświatowe, które kształtowały postawy nauczycieli tych przedmiotów. Na przeprowadzanych w okręgach konferencjach nauczycielskich podejmowano tematy, takie jak: „Wychowanie socjalistyczne”, „Materializm w zastosowaniu do nauki historii w szkole”, „Walka klas treścią dziejów ludzkości”, „Kształtowanie się socjalizmu naukowego”, itp.²²

Poznawczymi celami nauczania tego przedmiotu były nimi m.in. przyswojenie przez uczniów minimum wiadomości ekonomicznych oraz prawno-ustrojowych. Znajomość tej problematyki miała być niezbędna do zrozumienia otaczającej rzeczywistości. Cele wychowawcze określono jako ugruntowanie patriotyzmu, kształtowanie świadomości narodowej i przywiązania do postępowych tradycji narodu polskiego²³. Podkreślano rolę uspołecznionej jednostki, wpajano odpowiedni stosunek do pracy, wyrabiano patriotyzm i internacjonalizm, pogłębiano uczucia przyjaźni do Związku Radzieckiego i poznawano jego rolę dziejową²⁴.

¹⁹ Ż. Kormanowa, *Programy nauczania...*, op. cit.

²⁰ W. Bieńkowski, *Nauka o Polsce współczesnej*, Warszawa 1948.

²¹ F. Mielczarek, *Ideologiczno-polityczna indoktrynacja nauczycieli w Polsce w latach 1945-1956*, Opole 1997, s. 75; także, K. Stachura, *Wychowanie obywatelskie jako przedmiot nauczania w szkole podstawowej*, Zielona Góra 1984, s. 23-30.

²² Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO), zesp. KOS, sygn. 495/69. Okręgowy Ośrodek Dydaktyczno-Naukowy Historii, Biologii. Sprawozdania rok 1948, 1949, 1950, k. 15. Plan konferencji aktywu terenowego Okręgowego Ośrodka Dydaktyczno Naukowego Historii i Nauki o Polsce współczesnej na okres od dnia 1 I do 31 V 1950r.

²³ D. Koźmian, *Polityka oświatowa wobec szkolnictwa ogólnokształcącego w Polsce w latach 1945 – 1956*, [w:] *Oblicze ideologiczne szkoły polskiej 1944-1956*, E. Walewander (red.), Lublin 2002, s. 87.

²⁴ *Program nauki w 11-letniej szkole ogólnokształcącej. Projekt. Nauka o Polsce i świecie współczesnym. Nauka o społeczeństwie*, Warszawa 1949.

Przekonywano, że praca i nauka są instrumentem postępu i „źródłem wszelkich bogactw”. Także programy innych przedmiotów nasycone były treściami wychwalającymi Polskę Ludową i socjalizm²⁵.

Po 1948 r. nowe programy oparte zostały o materializm historyczny i dialektyczny, w historii wprowadzono nową periodyzację dziejów, rozszerzono dzieje Rosji i ZSRR, a także historię międzynarodowego i polskiego ruchu robotniczego²⁶. Lekcje języka polskiego miały uwzględnić wątki związane z „siłami postępu i siłami antyfeudalnymi”²⁷. Pokazywano jednocześnie „najpiękniejsze tradycje międzynarodowego ruchu komunistycznego”, potępiano kapitalizm i imperializm. Teorię literatury oparto na marksistowskiej etyce i teorii literatury. Szeroko przedstawiono literaturę rosyjską i radziecką. Zalecano uwypuklać w literaturze „wątki plebejskie, ludowe, mieszczańskie, jako wyraz toczonej poprzez wieki walki klasowej”²⁸.

Indoktrynacja nie ominęła także programów i podręczników do nauczania innych przedmiotów. Szczególną rolę odgrywała biologia, która została podporządkowana zaleceniom natury politycznej. Polegały one na bezkrytycznym wprowadzaniu teorii, obowiązujących po wojnie w nauce radzieckiej²⁹. Nauka biologii miała także kształtować naukowy pogląd na świat, wyjaśniać zasady ewolucji. Szczególnie dużo miejsca poświęcono podstawom darwinizmu, jako teorii materialistycznej przeciwstawnej chrześcijańskim koncepcjom „niezmienności świata i stworzenia go przez Boga”³⁰.

Wszystkie przytoczone powyżej działania, były wprowadzane z niezwykłą konsekwencją. Nauczycieli, którzy wykazywali postawę negującą lub wrogą wobec zmian starano się eliminować z zawodu, wytaczając im za niepoprawne wypowiedzi, sprawy są-

²⁵ J. Wojdon, *Propaganda polityczna w podręcznikach do szkół podstawowych Polski Ludowej (1944-1989)*, Toruń 2001, s. 152.

²⁶ Ibidem, s. 200 i dalsze.

²⁷ Ibidem, s. 138-144.

²⁸ AAN, zesp. Min. Ośw. Departament Ref. Szkolnictwa, t. 108/4. Wytyczne dla pracy nad programami nauczania. Język polski.

²⁹ J. Wojdon, op. cit., s. 90.

³⁰ E. Kryńska, S. Mauersberg, *Indoktrynacja młodzieży szkolnej w Polsce w latach 1945-1956*, Białystok 2003, s. 107.

dowe na podstawie obowiązującego wówczas prawa³¹. Znane są przypadki, kiedy nieopatrznie wypowiedziany sąd o aktualnej sytuacji politycznej, traktowano jako noszący znamiona wrogiej wobec „ludowego państwa” postawy, a ich autor trafiał do więzienia. Jako jeden z wielu przykładów można tu podać *casus* Kazimierza Mazana, nauczyciela zatrudnionego w olsztyńskim Liceum Komunikacyjnym, który stanął przed Wojskowym Sądem Rejonowym ponieważ stwierdził, że w „Urzędach Bezpieczeństwa Publicznego i w Rządzie Polskim pracują wyłącznie bandyci, złodzieje, volksdoicze i sowietci, którzy bezpodstawnie aresztują niewinnych ludzi i znęcają się nad nimi(...)”. Za taką wypowiedź został skazany na 2 lata pozbawienia wolności, którą odsiedział w najcięższych więzieniach w kraju, jakimi były wówczas zakłady karne w Barczewie i Rawiczu³². W ten sposób zastraszano pozostałych pracowników oświaty, przy okazji niejako zaczęto wprowadzać do zawodu młodych ludzi, których poglądy kształtowały już nowe zakłady kształcenia nauczycieli.

Wszystkie te zmiany nie pozostały bez wpływu na pewną część młodzieży szkolnej, szczególnie tę która w swoich rodzinnych domach stykała się z całkowicie odmienną interpretacją historii, innymi poglądami politycznymi i ideologicznymi. Właśnie ta część uczniów nie godziła się z zaistniałą sytuacją. Jacek Witold Wołoszyn pisze w swojej książce, że „młodzież obserwując otaczający ją świat, dostrzegała przede wszystkim różnicę między opisem rzeczywistości podawanym przez władze państwowe, a tym, w jakim sama funkcjonowała. Często w gronie przyjaciół młodzi Polacy powadzili rozmowy, dzieląc się swoimi spostrzeżeniami dotyczącymi wielu zagadnień, od wielkich problemów ustrojowych i politycznych po sprawy prozaiczne, związane z bolączkami życia”³³. To co słyszeli i widzieli w domu w sposób zdecydowany odróżniało się od tego, co zaczęto im przedstawiać

³¹ Por. A. Puliński, *Szykany i represje wobec nauczycieli na Warmii i Mazurach w latach 1945-1956*, [w:] *Zaangażowanie? Opór? Gra? Szkic do portretu nauczyciela w latach PRL-u*, R. Grzybowski (red.), Toruń 2013, s. 207-218.

³² IPN Bi, sygn. 97/1197, k. 42. Akta sprawy karnej przeciwko Kazimierzowi Mazanowi.

³³ J. W. Wołoszyn, *Chronić i kontrolować. UB wobec środowisk i organizacji konspiracyjnych młodzieży na Lubelszczyźnie (1944-1956)*, Warszawa 2007, s. 323.

w szkole. Jeden z uczniów, późniejszy konspirator zaangażowany w działalność uczniowskiej grupy antykomunistycznej mówił: „Kiedy poszedłem do szkoły to nam mówiono o osiągnięciach Związku Sowieckiego i mnie to nie pasowało wszystko”³⁴. Szukając możliwości wyrażenia sprzeciwu wobec tego, co lansowano w szkole, właśnie ta część uczniów zakładała podziemne organizacje, mające na celu walkę z komunistyczną indoktrynacją i laicyzacją życia szkolnego.

Organizacje tego typu powstawały na terenie całego kraju, a apogeum ich działalności przypadało na przełom lat 40-tych i 50-tych, co niewątpliwie związane jest z obostrzeniem sytuacji na terenie szkół. Elwira Kryńska charakteryzuje ten ruch jako mający „stosunkowo niewielkie rozmiary”, ale obejmujący młodzież o poglądach patriotycznych, mających w swoich środowiskach szkolnych wyrobiony autorytet³⁵. Jedną z takich osób była Teresa Blockówna, która po latach wyjaśniając powody podjęcia działalności stwierdziła: „Ponieważ sprzeczna z moimi poglądami była rzeczywistość PRL – represje Stalina na Polakach, rusyfikacja młodzieży i sprzeczne z faktami nauczanie w gimnazjum historii, zorganizowałam w gimnazjum organizację mającą na celu zakłamanie, którym młodzież karmiono, ujawnić przy pomocy ulotek i afiszy rozklejanych w mieście i szkole”³⁶.

Sprzeczności w przedstawianiu rzeczywistości pomiędzy domem rodzinnym a zideologizowaną szkołą były również przyczyną założenia tajnego związku uczniowskiego przez Janusza Horodniczego, który w swoich wspomnieniach stwierdził, że „Demonstrowałem w szkole oraz dosłownie na każdym kroku nienawiść do wszystkiego co «czerwone». (...) Skąd brała się taka postawa? Otóż taki stan rzeczy wynikał z tego, iż «żyłem» przecież w domu,

³⁴ Wypowiedź szesnastoletniego wówczas Kazimierza Niemczyka, członka grupy „Jord” ucznia Szkoły Ogólnokształcącej TPD stopnia licealnego w Starogardzie Gdańskim, skazanego na 8 lat więzienia, przytoczona przez dr Piotra Szubarczyka w trakcie wykładu. „Dywidzja nastolatków” video zapis wykładu. [online] <https://www.youtube.com/watch?v=jSYOXWAeSj8>, [06.12.2015].

³⁵ E. J. Kryńska, *Organizacje młodzieży szkół średnich w latach 1948-1956*, [w:] *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości Polski Ludowej (1945-1989)*, R. Grzybowski (red.), Toruń 2004, s.169.

³⁶ P. Szubarczyk, *Kociewska historia nieznaną*, [online] http://kociewiacy.pl/gminy/starogard_gdanski/index.php?option=com_content, [06.12.2015].

w którym regularnie słuchano polskojęzycznych audycji radiowych (oczywiście zachodnich). Ludzie przewijający się przez nasz dom mieli określone poglądy na otaczającą nas rzeczywistość. Autorytet Kościoła był zawsze autorytetem najwyższym”. Stąd też, jak stwierdza dalej, w szkole „dawałem jawny upust moim zapatrywaniom. Na moją biedę buntownicze spostrzeżenia dotyczyły na przykład portretów naszych i obcych wodzów wiszących w klasie zamiast krzyża. Delikatnie mówiąc, te uwagi i moje poglądy nie przypadły kierownictwu szkoły do gustu. Wyrzucono mnie z trzaskiem i chciał nie chciał, musiałem szukać szczęścia w innej szkole”³⁷. W efekcie autor wspomnień założył we Wrocławiu w czerwcu 1951 r. wraz z dwoma innymi uczniami antykomunistyczną organizację podziemną o nazwie „Proletariat”³⁸.

Uczniowie zakładali również na terenie szkół stowarzyszenia, które przynajmniej w początkowej fazie nie miały na celu prowadzenia działalności politycznej. Miały one charakter kół samokształceniowych, jednak w trakcie prowadzenia działalności nabierały cech organizacji antysystemowych. Wynikało to z faktu omawiania niektórych zagadnień z zakresu programu szkolnego i prowadzenia w gronie młodych ludzi dyskusji na dany temat. Tak było, np. w przypadku działającej na terenie Drohiczyzna organizacji występującej pod nazwą Towarzystwo Przyjaciół Literatury – „Młode Duchy”, którego pierwotnym celem miała być popularyzacja i przyswajanie literatury.

Podobna sytuacja wystąpiła w przypadku organizacji działającej w Suwałkach, której początkową nazwę „Jezus” zmieniono na Młodzieżowa Armia Wolności. Powstała ona na jednym ze spotkań, na którym zebrali się uczniowie, by „przerobić” zagadnienia z zakresu przedmiotu Wiedza o Polsce współczesnej. Jak się wydaje dyskusja, dotycząca tematów politycznych, była dosyć ożywiona, a zebrani doszli do jednoznacznych wniosków, iż panujący aktualnie w Polsce ustrój jest nieodpowiedni, a szczególnie sojusz ze Związkiem Radzieckim. Na wniosek jednego z uczestników postanowiono powołać do życia nielegalną organizację, która jak napisano, w dokumentach śledztwa miała na celu:

³⁷ J. Horodniczy, *Młodzi od swoich wyroków*, Łomianki 2010, s. 22.

³⁸ Ibidem, s. 25-26.

- „szkalowanie ustroju w Polsce, podważanie sojuszu ze Związkiem Radzieckim, a także dyskredytowanie przywódców obu państw”³⁹,
- „przeciwstawianie się wpływowi demokratycznemu i komunistycznemu, a szczególnie obrony wiary chrześcijańskiej”⁴⁰.

Założone cele miały być realizowane poprzez redagowanie, powielanie i rozpowszechnianie ulotek „treścią swoją skierowanych przeciwko ustrojowi demokratycznemu i sojuszowi ze Związkiem Radzieckim”⁴¹.

Młodzież zakładając organizacje podziemne protestowała w ten sposób również przeciwko ateizacji szkoły, która wynikała wprost z założeń „ofensywy ideologicznej”, której celem było stworzenie szkoły świeckiej i laicyzacja społeczeństwa w procesie kształcenia i wychowania realizowanego w szkołach. Jedną z założycielek tajnego, uczniowskiego związku antykomunistycznego działającego w Białymstoku w ulotce rozpowszechnianej na terenie miasta napisała, by młodzież szkolna: „nie zaniedbywała nauki Chrystusa, by żądała nauki religii w szkołach, oraz nawoływano do niepoddawania się komunizmowi i bezbożnictwu”⁴². Walka z ustrojem i wprowadzanymi zmianami przybierała również charakter walki z instytucjami reprezentującymi tenże ustrój. Na terenie szkoły dotyczyło to głównie Związku Młodzieży Polskiej (ZMP).

W Kętrzynie założyciel młodzieżowej organizacji konspiracyjnej używającej nazwy Tajny Związek Patriotów Polskich, sam pełniąc funkcję etatowego przewodniczącego zarządu miejskiego ZMP, zdecydował wykorzystać zajmowane przez siebie stanowisko do pomocy młodzieży o „niezależnych poglądach”⁴³. Pomoc ta polegała na wydawaniu uczniom mających „nieodpowiednie” pochodzenie lub wyrażających niechętną postawę wobec nowej rzeczywistości politycznej, a uczęszczających do klas maturalnych

³⁹ IPNBI, sygn. 019/141, k. 2. Charakterystyka nr 44, Młodzieżowa organizacja „Jezus” / Młodzieżowa Armia Wolności.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem.

⁴² IPN Bi, sygn. 019/71, t. I, k. 2, Charakterystyka nr 39, Organizacja młodzieżowa „Marway”.

⁴³ Z. Szymczyk, *Założyliśmy niepodległościową organizację*, [w:] *Liceum Ogólnokształcące imienia Wojciecha Kętrzyńskiego. Nauczyciele i absolwenci opowiadają...*, E. Tokarzewski (red.), Olsztyn 1998, s. 87-88.

legitymacji członkowskich ZMP. Przynależność do tej organizacji, wiązała się bowiem z ułatwieniami w procesie aplikowania na wyższe uczelnie⁴⁴.

Z analizy danych źródłowych uzyskanych z archiwów Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku i Delegatury w Olsztynie wyłania się dosyć klarowny obraz odnośnie okresu, w którym uczniowskie organizacje zaczęły powstawać „masowo”. W województwie olsztyńskim jedynie organizacja „0-16” została utworzona w okresie do 1947 r., jej działalność wyraźnie była związana z kontynuacją konspiracji z okresu II Wojny Światowej, a członkowie tej tajnej grupy mieli w poprzednim okresie związki z Armią Krajową, lub Szarymi Szeregami. Grupa ta powstała w listopadzie 1945 r. i działała do marca 1946 r. stanowiąc część większej struktury, jakim był Ruch Oporu Armii Krajowej (RO-AK). Olsztyńska grupa składająca się z uczniów miejscowego gimnazjum i liceum im. Adama Mickiewicza stanowiła jedną z placówek tej organizacji podziemnej⁴⁵. Kolejne organizacje działające na terenie tego województwa powstały dopiero na przełomie 1947/48 r., zaś następne w latach pięćdziesiątych i niewątpliwie było to związane ze sprzeciwem młodzieży szkolnej wobec obostrzenia kursu ideologicznego władz.

W województwie białostockim pierwsze uczniowskie organizacje konspiracyjne powstały dopiero w 1947 r. (2 tajne grupy). W roku 1948 r. rozpoczęły działalność jeszcze dwie kolejne, a ich liczba zdecydowanie zaczęła wzrastać na przełomie lat 40. i 50. W 1949 r. powstało 10 takich organizacji, a w 1950 r. kolejnych 7 grup. W następnych latach działalność zainicjowało jeszcze 7 tajnych uczniowskich związków. Jak łatwo zauważyć, zdecydowane nasilenie powstawania tego typu grup konspiracyjnych przypada na okres, w którym ideologizacja życia społecznego osiągała swoje apogeum⁴⁶. Również dane pozyskane przez histo-

⁴⁴ A. J. Puliński, *Konspiracja i opór. Z dziejów oświaty na Warmii i Mazurach w latach 1945-1956*, Białystok 2007, s. 82.

⁴⁵A. Puliński, *Uczniowie i nauczyciele w nielegalnych organizacjach politycznych na Warmii i Mazurach w latach 1945-1956*, [w:] *Dzielność i troska. Studia zadedykowane profesor Eugenii Malewskiej*, Olsztyn 2005, s. 172-173.

⁴⁶ Por. A. Puliński, *Dzieci i młodzież w antykomunistycznych organizacjach konspiracyjnych w województwie białostockim w latach 1945-1956*, [w:] *Doświadczenie dzieciństwa i młodości w Polsce (1918-1989)*, A. Kołakowski (red.), Toruń 2015, s. 304-324.

ryków, a odnoszące się do całego kraju, jednoznacznie wskazują, że mieliśmy w tej kwestii do czynienia z nasileniem działalności podziemnych organizacji uczniowskich w okresie przypadającym na czas ostrej konfrontacji ideologicznej po 1948 r. W Atlasie polskiego podziemia niepodległościowego wyliczono, że od stycznia 1947 do grudnia 1948 istniało 179 org., czyli 18% ogółu organizacji za okres 1944-1956. Nastąpił wzrost o 60%. (...) w porównaniu z latami 1945-1946. W następnym pięcioleciu od stycznia 1949 do grudnia 1953 r. aż 641, co stanowiło 66% konspiracyjnych org. młodzieżowych w latach 1944-1956. Wzrost o 358% (...) Ostatni wyodrębniony okres od stycznia 1954 do grudnia 1956 było ich tylko 40 czyli 4% ogółu organizacji z lat 1944-1956⁴⁷.

Należy zaznaczyć, że sytuacja w szkole, forsowana ateizacja, nowe programy szkolne i treści przekazywane przez tę instytucję były tylko jednym z uwarunkowań mających wpływ na decyzje o podjęciu działalności nielegalnej przez uczniów w tym okresie. Szkoła w większości wypadków była jednak miejscem, w którym takie pomysły się rodziły, a sytuacja w nich panująca była niejako rodzajem katalizatora przyśpieszającego podjęcie określonych decyzji.

Bibliografia

1. Bieńkowski W., *Nauka o Polsce współczesnej*, Warszawa 1948.
2. Horodniczy J., *Młodzi od swoich wyroków*, Łomianki 2010.
3. Kormanowa Ż., *Programy nauczania i zagadnienia podręcznika*, „Nowa Szkoła”, 1947/1948, nr 2/3.
4. Koźmian D., *Polityka oświatowa wobec szkolnictwa ogólnokształcącego w Polsce w latach 1945-1956*, [w:] *Oblicze ideologiczne szkoły polskiej 1944-1956*, E. Walewander (red.), Lublin 2002.
5. Miąso J., (red.), *Historia wychowania. Wiek XX*, Warszawa 1984.
6. Mysłakowski Z., *Spór kompetencyjny o wychowanie*, „Nowa Szkoła” 1947/48, nr 5/6.

⁴⁷ Wnuk R., Poleszak S., Jaczyńska A., Śladecka M. (red.), *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego (1945 – 1956)*, Warszawa – Lublin 2007, s. LIX.

7. Kryńska E. J., *Organizacje młodzieży szkół średnich w latach 1948-1956*, [w:] *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości Polski Ludowej (1945 – 1989)*, R. Grzybowski (red.), Toruń 2004.
8. Kryńska E., Mauersberg S., *Indoktrynacja młodzieży szkolnej w Polsce w latach 1945-1956*, Białystok 2003.
9. Lewandowski Cz., *Kierunki tak zwanej ofensywy ideologicznej w polskiej oświacie, nauce i szkołach wyższych w latach 1944-1948*, Wrocław 1993.
10. Mauersberg S., *Reforma szkolnictwa w Polsce w latach 1944-1948*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1974.
11. Mielczarek F., *Ideologiczno-polityczna indoktrynacja nauczycieli w Polsce w latach 1945-1956*, Opole 1997.
12. Puliński A., *Dzieci i młodzież w antykomunistycznych organizacjach konspiracyjnych w województwie białostockim w latach 1945-1956*, [w:] *Doświadczenie dzieciństwa i młodości w Polsce (1918-1989)*, A. Kołakowski (red.), Toruń 2015.
13. Puliński A., *Konspiracja i opór. Z dziejów oświaty na Warmii i Mazurach w latach 1945-1956*, Białystok 2007.
14. Puliński A., *Szykany i represje wobec nauczycieli na Warmii i Mazurach w latach 1945-1956*, [w:] *Zaangażowanie? Opór? Gra? Szkic do portretu nauczyciela w latach PRL-u*, R. Grzybowski (red.), Toruń 2013.
15. Puliński A., *Uczniowie i nauczyciele w nielegalnych organizacjach politycznych na Warmii i Mazurach w latach 1945-1956*, [w:] *Dzielność i troska. Studia zadedykowane profesor Eugenii Malewskiej*, Olsztyn 2005.
16. Stachura K., *Wychowanie obywatelskie jako przedmiot nauczania w szkole podstawowej*, Zielona Góra 1984.
17. Szymczyk Z., *Założyliśmy niepodległościową organizację, w Liceum Ogólnokształcące imienia Wojciecha Kętrzyńskiego. Nauczyciele i absolwenci opowiadają...*, E. Tokarzewski (red.), Olsztyn 1998.
18. Wnuk R., Poleszak S., Jaczyńska A., Śladecka M. (red.), *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego (1945-1956)*, Warszawa – Lublin 2007.
19. Wołoszyn J. W., *Chronić i kontrolować. UB wobec środowisk i organizacji konspiracyjnych młodzieży na Lubelszczyźnie (1944-1956)*, Warszawa 2007.
20. Wojdon J., *Propaganda polityczna w podręcznikach do szkół podstawowych Polski Ludowej (1944-1989)*, Toruń 2001.

Źródła elektroniczne

1. [online] Szubarczyk P., *Kociewska historia nieznaną*, http://kociewiacy.pl/gminy/starogard_gdanski/index.php?option=com_content&task=view&id=505&Itemid=33, [1.08.2016].
2. [online] <https://www.youtube.com/watch?v=jSYOXWAeSj8>, [1.08.2016].

Źródła drukowane

1. *Program nauki w 11-letniej szkole ogólnokształcącej. Projekt. Nauka o Polsce i świecie współczesnym. Nauka o społeczeństwie*, Warszawa 1949.